

Problemes d'urbanística a la ciutat romana de Clunia (Burgos), després de les últimes campanyes d'excavació

PERE DE PALOL

Aquest any se'n compleixen vint-i-cinc des del començament de les excavacions de Clunia. Durant aquest segle hi ha tres etapes diferents de treballs a la ciutat romana, però cap amb la continuïtat de la darrera. S'hi treballa els anys 1914 i 1915, sota la direcció de D. Ignacio Calvo; però el jaciment es deixa com a esgotat. A partir del 1932 i només fins el 1935 investiga a la ciutat D. Blas Taracena del Museu de Sòria. La feina queda interrompuda fins al 1958. Des de llavors —i excepte l'any 1969— s'ha prosseguit l'excavació fins avui.

El que em proposo plantejar-los-hi és la problemàtica urbana que aquests anys d'excavacions ens ha proporcionat, i de quina manera veiem avui la realitat urbana de la ciutat. Naturalment aquesta realitat és un reflex de la funcionalitat de la ciutat i de la seva capacitat de desenvolupament.

Ja des d'un primer moment sorprèn el fet que la major part dels edificis fins ara reconeguts i —en part— excavats, són construccions públiques de grans dimensions. La imatge que ja tenim ara de la ciutat romana, és la d'una ciutat administrativa, bon xic artificiosa, i de caire totalment oficial. Sorprèn que el lloc i la mateixa distribució del conjunt urbà no tingui un suport econòmic, demogràfic i ecològic del seu entorn, com varen tenir-lo les grans ciutats romanes que varen persistir al llarg del temps transformades, en l'Edat mitjana i en temps moderns, en grans nuclis urbans actuals. Penso en Barcino, Tarraco, Caesaraugusta, Emerita Augusta, i tantes d'altres.

No s'ha d'oblidar el paper administratiu de Clunia, l'única gran agrupació urbana de l'altiplà nord actual que, ja en la distribució administrativa de la vella Província citerior o Tarraconesa, com a cap d'un convent jurídic englobava pobles que anaven des de la Cantàbria actual, fins als límits del Duero i fins a l'Ebre mig i alt. Plini ho explica bé en la seva N. H. L'extensió i varietat de gents del Convent jurídic, i al centralitzar-se

a Clunia tota activitat judicial, administrativa i religiosa del mateix, explica la complexitat dels seus edificis públics i de les dimensions dels mateixos, i —també— la seva desaparició quan deixa d'existir l'entramat polític i d'estat que la ciutat serveix.

Les excavacions varen iniciar-se, en aquesta darrera etapa, des de la casa núm. 1, que Taracena va anomenar *palau*, al nord del Foro. En un primer moment varen limitar l'edifici pel costat de ponent al descobrir el cardo que la tancava. Teníem, per tant, els límits per tres costats d'una gran ínsula romana ocupada per un únic edifici que, fundat probablement en temps de Tiberi, té un darrer moment d'esplendor en els segles IV i V, com ja va veure Taracena.

L'excavació del cardo, va portar-nos a l'angle NE del gran rectangle del Foro. Taracena, el mateix que Calvo o els altres investigadors anteriors de Clunia, per exemple Loperráez, parlen del gran foro, junt a l'Ermita de Castro, però cap d'ells ens dóna ni la localització correcta, ni cap mena de planta del mateix, ni tan sols el lloc concret on deien haver-lo vist. Per a nosaltres fou una sorpresa la seva descoberta, que ens fou confirmada per les fotografies aèries del lloc i per la fotogrametria. És un gran rectangle que rectifica l'eix de la quadrícula de la casa Taracena, desviant-se cap a l'Oest. El rectangle té —junt amb la basílica al Nord del mateix— una llargada de quasi 200 m i una amplada de prop de 160. És una gran plaça, perfectament rectangular, amb una filera de *tabernae* als costats llargs i un pòrtic davant les *tabernae*. Al costat nord, la gran basílica de tres naus, separades per grans columnes, i amb el tribunal al costat de llevant, dintre del que seria la nau central. Basílica i fòrum comunicats per una sèrie regular de grans portes amb montants de marbre d'Espejón, de 4 m d'amplada de les que n'hem excavat quatre, amb el seu margepeu, també de marbre. Als extrems de l'eix longitudinal del Fòrum, dos temples. El del costat del sud, sobre *podium* —a la manera dels temples de Nimes o de Vienne— però amb característiques arcaïques, com són les dues escales laterals d'accés des de darrere, i l'absis semicircular a la manera dels edificis romans tardorepublicans i augusteus. Tot l'esquema de la basílica —com he escrit en detall en altres llocs— respon també a tipus freqüents a la Itàlia Cisalpina i a les Gàlies dintre de fórmules militars arcaïques, com ah vist molt bé Ward Perkins i d'altres. Les dates de construcció s'han de portar a temps probablement de Claudi, per les monedes i les ceràmiques de les seves estratigrafies, poc després de la fundació de la ciutat, en temps de Tiberi. Les més velles ceràmiques sigil·lades són d'aquest moment, i l'evidència de la ciutat com a *municipium* la tenim en les encunyacions municipals de Tiberi amb els noms dels *quatorvires* i dels *aediles*, càrrecs estrictament municipals.

Amb l'excavació de la Casa 1 (o casa Taracena) i el Fòrum, tenim ja una certa anomalia en la trama urbana de la ciutat. Però el problema s'aguditza quan excavem una part d'una gran casa (la núm. 3), al darre-

ra (és a dir, el sud) de l'actual ermita de Castro. La trama urbana no coincideix en cap dels dos eixos fins al moment reconeguts. Hi ha una incidència de 45° en relació a la trama de la casa 1.

El problema es fa més patent quan podem comprovar que l'eix del teatre, conegut des de sempre, a la vessant NE del castre, correspon al de la trama de la casa 1, el mateix que un mur, encara dempeus al lloc anomenat «Las Paredejas», al centre de la ciutat, entre el Fòrum i els límits de l'Est. Sembla com si la casa 3 no fos més que una anomalia a una trama reticulada ortogonal que —per a nosaltres— defineix la casa 1.

En un moment determinat, les dues trames s'interfereixen just a l'entrada del Fòrum, precisament per l'angle NE del mateix, on hi ha un bell paviment de lloses de pedra d'un decumanus que correspon a l'eix normal de la gran plaça.

La incidència dels dos eixos (cases 1 i 3) deixa un espai triangular, residual, precisament en aquest punt d'entrada al Fòrum pel decumanus que acabo de citar. L'espai està avui ocupat per l'ermita de Castro, en ruïna, i —a sota, identifiquem un gran edifici públic, de funció desconeguda, potser una *domus flavia*, que —per les nostres estratigrafies— podem datar amb una certa precisió en temps protoflavis. En aquest lloc, hi ha hagut un arquitecte genial, que ha ordenat l'espai residual —com a Barcelona hauria estat, p.e. la plaça de la Universitat, la de Catalunya o la d'Urquinaona— i converteix el que fou originàriament un triangle rectangle, en un equilàter i sobre aquest espai edifica una construcció de planta barquiforme, modulada, amb façana a la mateixa entrada del fòrum.

La seqüència cronològica d'aquest conjunt del Fòrum, ens ve ben palesa a l'estratigrafia que hem fet entre el fòrum i la *domus flavia*. En un primer estadi de construccions hi ha la casa 3, amb nivells antics, quasi contemporanis a la casa 1. El rectangle del fòrum talla una sèrie de cambres d'aquesta casa, i una altra que queda entre ella i el mateix fòrum, i que es converteix en un edifici triangular. La readaptació de la casa 3 a la nova planimetria és ben clara, al mateix costat del *cardo* que hi ha junt al mur del llevant del fòrum.

En un segon moment, s'edifica el triangle residual que he citat fa un moment, que queda entre la línia NS del Fòrum, i els desaigües NW-SE de la trama de la casa 3, pel llevant.

També ara, l'edifici flavi retalla —pel costat del fòrum— noves cambres de la casa 3, i per a fer els fonaments dels seus murs potentíssims, es talla l'estratigrafia que des de Claudi, s'ha anat acumulant per sota del *cardo* del llevant del fòrum. L'evidència estratigràfica és total. Això ens dóna un testimoni de vitalitat de la ciutat romana. Si els grans conjunts urbans com el Fòrum i el teatre ja són de temps fundacionals tiberians —o el fòrum de Claudi— abans no acabi el segle 1.er s'ha ordenat el que haurien pogut ésser dos eixos urbans diferents i s'ha corregit l'espai residual en un lloc tan cèntric com era la mateixa entrada al fòrum.

Però els problemes d'urbanística de Clunia no queden resumits al centre de la ciutat. La casa perifèrica de Cuevas Ciegas, també excavada per Taracena i restaurada per nosaltres, junt al cingle del migdia de la ciutat, segueix l'eix de la casa 1; però els edificis termals identificats i excavats, en part, al centre de la plana, en el lloc anomenat Los Arcos, vénen a complicar la visió urbana de la ciutat.

Ja els anys 1964 i 1965 vàrem començar les excavacions en aquest lloc, que era citat per Calvo com a termes, però vàrem deixar els treballs per a dedicar-nos al Fòrum. Però el procés d'estudi topogràfic de la ciutat, i sobretot la fotogrametria, ens identificava la trama urbana de la casa 3, del darrera de l'ermita, amb l'edifici de Los Arcos, atravesant, precisament, la retícula de la casa 1. Des de 1978 fins avui, hem excavat intensament aquesta zona per a resoldre el problema. La sorpresa ha estat important al posar al descobert dos edificis de termes públiques, de dimensions grandioses i esquemes pràcticament dintre dels tipus anomenats imperials.

No és el meu propòsit, ara, fer un estudi de les termes de Clunia, que es farà al seu dia. Però sí situar el conjunt dintre de l'espai urbà de la ciutat i els problemes que comporta no sols en l'estricta àmbit urbà sinó també en el temps i evolució de la ciutat.

L'excavació, al principi, ens descobreix l'edifici que anomenem Los Arcos I. És un gran edifici termal, d'esquema simètric amb eix longitudinal, i amb cambres doblades a cada costat de l'eix. Hi ha repetit a cada costat, una palestra, un frigidari, un tepidari —en el costat de la dreta de l'eix, partit en dues cambres— i tots ells coincideixen en un únic gran caldari central, amb tres piscines; com és normal en aquest tipus d'edificis. Però la retícula urbana a la que Los Arcos I segueix, és la de la casa 3.

El reconeixement del carrer —un decumanus— al sud de l'edifici i la necessitat d'incluir-lo a la trama urbana de la ciutat, ens portà a obrir una llarga quadrícula perpendicular, de manera que es pogués identificar, també, les façanes de l'edifici de l'altre costat del carrer. La sorpresa fou, però, important, ja que vàrem descobrir un gran octògon, cobert amb cúpula —caiguda— que formava part, probablement, com un grandió apoditeri, d'un altre conjunt termal que hem anomenat Los Arcos II i el seu eix d'orientació urbana correspon, no res menys que a la quadrícula de la casa 1, incidint 45° amb les termes I.

El problema més important, però, ve donat per la cronologia del conjunt. Si fins ara els problemes de dos —o millor tres— eixos urbans es centrava principalment en el segle 1.er, ara el podem portar fins al III.^{er}. És evident que els dos edificis termals tenen nivells antics no abans de finals del segle 1.er, però els dos grans moments d'edificació de les termes, tant pels seus esquemes simètrics, com per les ceràmiques i per l'abundant difusió monetària que donen, s'han de posar en un primer gran moment de temps d'Adrià o dels Antonins amb una remodelació i ampliació d'època dels Severs, un abandonament com a funció pública —és a dir,

una desamortització— des de les darreries del segle III, i —en part l'edifici I— una reutilització dels seus àmbits en els segles IV i Vè. com a forns de ceràmica de la família de la TSHT, ja que tant els motlles, com l'abundància de peces que hi ha demostren aquesta nova reutilització, tampoc nova, ja que hi ha exemples ben clars nord-africans.

Fins avui, doncs, les excavacions de Clunia ens posen al descobert una gran i extensa ciutat administrativa, oficial, amb edificis públics de grans dimensions que es construeix en dos grans moments. Per una part el segle Ier amb el teatre probablement tiberià; el gran fòrum de temps de Claudi; l'edifici flavi per a corregir les dues planes urbanes, i un altre gran moment d'Antonins i Severs amb l'edificació dels dos conjunts termals, de dimensions més que considerables, ja que Los Arcos I, medeixen cap a 60 metres d'amplada, que són les mesures més importants de la major part dels conjunts coneguts, amb paral·lels tan sorprenents com les termes de Lambese i d'altres.

També es fa evident una molt prompta decadència de la vida pública oficial de la ciutat, ja que el mateix el fòrum que les termes —cosa que no tenim testimonis pel teatre— s'amortitzen a les darreries del segle III. Fins i tot pensem en aqueixos romans ja en temps del Baix Imperi com sembla que podrem comprovar en les futures campanyes d'anys vinents a Los Arcos II.

De totes maneres la capacitat del fòrum i de les termes, el mateix que la del teatre —amb 9.200 seients— ens fa pensar en la potència administrativa i econòmica de la ciutat en els tres primers segles de l'Imperi.

Cal dir, per acabar, que les excavacions de la ciutat romana de Clunia son subvencionades per la Diputació Provincial de Burgos, des del seu Servei d'Investigacions Arqueològiques. S'han comprat bona part dels terrenys que ocupava la ciutat; s'ha fet una Residència per investigadors i, any rere any, es va desenvolupant un programa orgànic d'investigació. Col·laboren a les feines de camp i d'estudi postgraduats, primer bàsicament de la Universitat de Valladolid; ara de la de Barcelona, i d'altres centres arqueològics hispànics i estrangers.